

261

1594

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ВОВК Людмила Петрівна

ГЕНЕЗИС ПРІОРИТЕТНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
В УКРАЇНІ (II пол. XIX — 20-ті роки XX ст.)

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310091

Л.Вовк

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ — 1996

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова

Науковий консультант дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
Ярмаченко Микола Дмитрович

Офіційні опоненти дійсний член АПН України,
доктор філософських наук, професор
ЗЯЗЕН Іван Андрійович
дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
САВЧЕНКО Олександра Яківна
доктор педагогічних наук, професор
ЗАСЛУЖЕНЮК Володимир Степанович

Провідна організація Південноукраїнський педагогічний
університет імені К.Д.Ушинського (Одеса)

Захист відбудеться "22" ^К 1996 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д01.33.07 в Українському державному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252030, м.Київ, вул.Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Автореферат розіслано " ____ " _____ 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради ^{НВ?} Н.В.Чепелєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Демократичні перетворення у сфері духовної культури в Україні вимагають нових підходів до опрацювання концептуальних положень в освіті, встановлення взаємодії загальнолюдського і національного факторів впливу на її розвиток. Історико-педагогічне дослідження допомагає простежити становлення і розвиток духовності народу, виявленню його національно-освітньої генези, усвідомленню місця України в системі світового розвитку освіти.

Дослідження генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих сприяє розв'язанню педагогічних, психологічних, соціальних, культурологічних, історичних проблем сучасності, проектуванню науково-теоретичного пошуку і забезпеченню розбудови освіти у відповідності до основних вимог Державної національної програми "Освіта". ("Україна XXI століття").

Вивчення історії освіти дорослих важливе для наукової мотивації, орієнтації сучасного навчального закладу на соціально-культурне середовище, з його системою цінностей та їх критеріїв, пріоритетністю міжособистісних стосунків.

Пропоноване дослідження сприяє інтеграції наукового пошуку в сфері освіти з урахуванням вітчизняної і культурної спадщини, з тими культууроутворюючими структурами, які визначають суспільну і особистісну цінність освіти на сучасному етапі.

Дослідження розкриває демократичні, гуманістичні показники освітніх основ українського менталітету. Гуманістичний аспект проблеми посилюється у зв'язку з вивченням досвіду.

спрямованого на визначення людини як найвищої цінності. Ми живемо в умовах, коли суспільство поки що не спроможне задовольнити потреби громадян у самоосвіті, коли освітній рівень особи не завжди визначає її статус у суспільстві.

Історико-педагогічний досвід розвитку проблеми сприятиме переглядові мети і цінностей освіти, заміні технократичного напрямку в змісті освіти культурно-гуманістичним, що впливатиме на становлення особистості, належно орієнтованої в умовах демократичного суспільства.

Освіта дорослих - неоприсутнена, остаточно незреалізована ідея розвитку особистості впродовж всього життя. Запровадження позашкільної освіти в Україні (XIX ст.) збігається у часі з появою і розвитком неперервної освіти в Європі, динамічних змін у науці, соціально-економічних відносинах.

Історія освіти дорослих в Україні багата на пошуки структурування знань. В аудиторіях - прообразах народних університетів - лекції читались проблемно з різних галузей знань і нетрадиційно.

Пріоритетною тенденцією розвитку позашкільної освіти в Україні були пошуки співвідношення між змістом підтримуючого навчання (maintenance learning) - запровадження елементарної грамотності, повторних класів, курсів і т.д. та інноваційним навчанням (innovative learning) - відкриттям народних аудиторій, які могли б забезпечити поліфункціональний зміст освіти, сприяти поєднанню в освіті уявлення про оточуючий світ і оточуючу дійсність з усвідомленням у ньому особи, її національної, громадянської приналежності.

Модель генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих

дозволяє встановити оптимальне поєднання базових, спеціальних і додаткових знань.

Розгляд співвідношення освіти з національним феноменом дає змістовну, культурологічну, прогностичну інформацію про тенденції і нормативи розвитку об'єктів прогнозування.

Фронтальне вивчення проблеми протягом різних періодів історії суспільства створює умови для наукового збагнення стійких рис у цій сфері, як парадигми розвитку педагогіки і освіти в Україні в цілому.

Науковий інтерес становить порівняльний аналіз розвитку проблеми на різних історичних етапах. Через дослідження генезису пріоритетних тенденцій освіти можна визначити, як освіта співвідносилась з тогочасним державотворенням, з суспільним, громадським, національним, духовним, моральним і релігійним життям в Україні.

Альтернативний підхід до розгляду проблеми, дотримання принципу об'єктивності забезпечує рівень науково-теоретичної, методологічної, морально-виховної функції історико-педагогічного пізнання.

С т а н д о с л і д ж е н н я п р о б л е м и. Історія освіти дорослих в Україні (II пол. XIX - 20-ті роки XX ст.) позначена внеском кількох генерацій української інтелігенції, представників педагогічної думки і громадськості.

Це, передусім, організатори і діячі закладів дорослих в Україні - М. Драгоманов, М. Пирогов, Х. Алчевська, В. Данилевський, О. Кониський, І. Стешенко, С. Русова, С. Сірополько та ін.

Заслугують на увагу розвідки російських дослідників проблеми - Я. Абрамова, С. Миропольського, В. Вахтерова, В. Чарнолуського.

Слід відзначити роботи Т. Лубенця (1919, 1926), С. Постер-

нака (1920), Г. Жураківського (1930). Найбільш повно висвітлюється питання становлення закладів освіти дорослих у 60-х роках XIX ст. у праці Г. Жураківського (1978).

Монографічно та на дисертаційному рівні аспекти проблеми досліджували В. Білан, О. Мазуркевич, М. Мухін, та ін.

Наявністю фактичного матеріалу характеризуються праці істориків - В. Борисенка, А. Виноградова, В. Кізченко, С. Піналова, Г. Чернявського, в яких досліджується розвиток загальної освіти, культурно-освітньої діяльності представників різних напрямів суспільно-політичного руху.

Характер національно-освітнього питання 20-х років, простежується через праці освітніх діячів, республіканські та союзні документи періоду. Теоретичний матеріал, що характеризує освіту дорослих, міститься у працях Я. Ряппо, Г. Гринька, М. Скрипника, Н. Крупської, А. Луначарського. Своєрідно відображена названими авторами логіка структури і змісту позашкільної освіти, зумовленість освіти існуючими соціально-політичними чинниками, часткова трансформація освіти дорослих у політосвіту.

Постановкою проблеми освіти дорослих у 20-х - 30-х роках займались Л. Воронець, А. Зільберштейн, О. Музиченко, Я. Чепіга.

Роботи І. Дронова, П. Горностаєва, Л. Вовк, О. Шпортенка, присвячені розгляду окремих питань історії, теорії і практики освіти дорослих в Україні і СРСР у радянський період.

Доповнюють проблему дослідження І. Білодіда, М. Грищенка, Е. Дніпрова, С. Гутянського, І. Золотоверхого, З. Равкіна, Г. Шевчука.

У дослідженнях з історії та культури в Україні подаються узагальнюючі матеріали окремих періодів, розглядаються пи-

тання визначення форм навчання (робітничі курси, вечірні робітничі факультети), змісту навчання.

Однак, об'єктивно оцінюючи діяльність Радянської влади у створенні системи позашкільної освіти в 1917-1921 рр. автори залишали поза увагою факт діяльності закладів освіти дорослих у період Центральної Ради, Директорії, Гетьманату.

До того ж. не брались до уваги аргументовані міркування дослідників, які, працюючи у провідних західних наукових центрах, сприяли осмисленню історії культури і освіти в Україні в ширшому, європейському та загальносвітовому контексті.

За умов духовно-культурного відродження зростає значущість пошуків демократизму освіти, гуманізму, народності.

Оцінки окремих параметрів проблеми ґрунтуються на працях А.Макаренка, В.Сухомлинського, дослідників історії освіти в Україні та окремих регіонах (З.Борисової, О.Дзевєріна, М.Євтуха, Н.Калініченко, С.Литвинова, В.Майбороди, Б.Міткурова, І.Прокопенка, В.Смаля, М.Стельмаховича, О.Сухомлинської, Д.Тхоржевського, С.Чавдарова, В.Чепелева, М.Ярмаченка та ін.).

Оцінці генезису пріоритетних тенденцій діяльності позаінституційних закладів значною мірою сприяють праці, автори яких внесли суттєвий вклад у розвиток теорії і практики професійної, неперервної освіти: Я.Бурлаки, А.Владіславлева, А.Даринського, І.Зязюна, Ю.Кулюткіна, В.Модзігона, О.Мороза, Н.Ничкало, В.Онушкіна, В.Омельяненко, В.Орищенко, Р.Семернікової, В.Сластеніна, К.Ушинського, Р.Хмельюк, М.Шкіля; фахівців у галузі самоосвіти: А.Громцевої, М.Підкасистого, Н.Чепелевої та ін.

Праці педагогів і психологів А.Алексюка, Б.Ананьєва,

П. Блонського, В. Буряка, В. Бондаря, Л. Виготського, С. Гончаренка, В. Заслуженюка, В. Зінченка, О. Киричука, Г. Костюка, С. Максименка, В. Моляко, Л. Проколєнко, О. Скрипченка, О. Савченко, І. Соколянського сприяли вивченню особливостей навчального процесу в позаінституційних закладах.

Ніяк не можуть бути знехтувані публікації, присвячені висвітленню діяльності перших урядів України, праці, які розкривають характер національно-культурних перетворень у 20-ті роки, маловідомі сторінки національно-культурно-просвітницької діяльності. Разом з тим, більшість з названих дослідників не ілюструє відповідних педагогічних процесів, а лише торкається соціально-політичних аспектів проблеми.

Дослідники українські з еміграції також репрезентують широку амплітуду суспільних процесів в Україні у межах розглядуваної проблеми.

У процесі дослідження брались до уваги ідеї Арістотеля, Сократа, Конфуція, Я. Коменського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, які розкривають взаємозв'язок соціальних і педагогічних факторів у формуванні потреб особистості в освіті.

Певною мірою враховано ідеї, закладені в дотичних гуманітарних науках, зокрема в історіософських працях В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського, С. Єфремова, П. Житецького, П. Кононенка, В. Кубійовича, І. Огієнка, О. Субтельного, в працях з мовознавства та літературознавства Л. Мацько, О. Мишанича, П. Орлика, В. Погребенника, О. Потебні, М. Плющ, В. Русанівського, М. Сумцова, Т. Усатенко, П. Хропка. Вони сприяють баченню специфічних ознак гуманістичного національно-орієнтованого змісту освіти.

Співвідношення аспектів цього дослідження з іншими проб-

лемами, місце освіти в соціокультурних перетвореннях, визначається через урахування підходів фахівців-істориків, філософів, правників, економістів, політологів - А.Бичка, Д.Дорошенка, Я.Ісаєвича, О.Забужко, М.Заковича, І.Зязюна, Ю.Кондуфора, І.Кураса, О.Русова, А.Тойнбі, П.Тронька, Д.Чижевського, П.Юркевича та ін. Філософська, історична, психологічна і соціологічна література сприяла розкриттю проблеми в контексті національної освіти.

Відзначаючи науково-практичну значущість проблеми генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні, рівень і характер її дослідження, доводиться констатувати, що в історико-педагогічному плані вона вивчена недостатньо.

Відсутній аналіз пріоритетних тенденцій, які забезпечували збереження і примноження прогресивного потенціалу освіти в Україні протягом різних періодів її розвитку.

Тривала "закритість" спадщини окремих педагогів і освітніх товариств, невпорядкованість джерел не дозволяли осягнути проблему в різних системних, історико-педагогічних і соціокультурних вимірах.

Проблема не вивчалась методом поєднання діяльності репрезентативних постатей і фронтально, на фоні соціально-економічних змін.

Аспекти розгляду проблеми залишаються розрізненими як у науково-теоретичному, так і в хронологічному плані.

Комплексне розуміння генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих потребує єдиної нормативно-педагогічної мови, яка б характеризувала проблему впродовж її тривалого розвитку.

Актуальність і необхідність історико-педагогічного опрацювання, наукові положення концептуального апарату, ступінь дослідження проблеми зумовили вибір теми дисертації, визначення її хронологічної структури, об'єкта, предмета і мети, формулювання завдань.

Хронологічна структура дослідження - II пол. XIX - 20-ті роки XX ст. визначена нами умовно, орієнтовно, і з метою повнішого усвідомлення етапів розвитку проблеми генезису тенденцій освіти. В основу періодизації покладено глибину і різнобічність проблеми, характерні ознаки її в той чи інший період історії українського суспільства, освіти і педагогічної думки, урахування появи і розвитку неформальної освіти, переорієнтації її в політосвіту.

Хронологічна структура співвідноситься з парадигмально-ментальним підходом. Виклад роботи здійснюється в історико-хронологічному порядку. Компонування фактичного матеріалу відповідає проблемно-хронологічному принципу.

Прийнята в дисертації загальна часово-просторова схема дозволяє забезпечити об'єктивний розгляд проблеми - у лінійності, поступовості, детермінованості, еволюційності.

Об'єктом дослідження виступає освіта дорослих в Україні у II-й пол. XIX - 20-х роках XX ст.

Предметом дослідження є генезис та організаційно-педагогічне забезпечення реалізації пріоритетних тенденцій освіти дорослих у визначений період на основі концепції діалектичної єдності педагогічного, культурологічного та історичного аспектів.

Мета дослідження полягає в об'єктивному аналізі і систематизованому висвітленні генезису пріоритетних тен-

денцій освіти дорослих на різних етапах. Їх змістовних, статичних і динамічних ознак; у розкритті їх соціально-обумовлених і педагогічних особливостей, визначенні структуро-утворюючого принципу їх сформованості, місця і значення у загальноосвітній політиці, у виявленні їх прогностичної значущості за умов визначення місця України в системі світового розвитку освіти і науки, пошуку науково-обґрунтованої національної концепції неперервної освіти.

З а в д а н н я д о с л і д ж е н н я :

- визначити місце і значення проблеми генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих в українській педагогічній спадщині та історії освіти як самостійну наукову цінність, як вихідний фактор фронтального розгляду історико-педагогічних проблем, осмислення філософського підґрунтя освіти:

- конкретизувати характеристику предмета дослідження, етапи його розвитку, дотримуючись принципу взаємодії і взаємної адаптації та конвергенції понять, взаємоузгоджуючи критерії термінологічності і особливості педагогічної традиції:

- виявити стан теоретичного осмислення і практичної реалізації генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих для наукового відтворення цілісної історії освіти і педагогічної думки в Україні:

- визначити і дослідити найважливіші імперативи пошуків змісту освіти дорослих у II-й пол. XIX - поч. XX ст. як фактору реалізації її пріоритетних тенденцій, охарактеризувати спрямованість освіти в тодішньому розумінні концепції неперервної освіти в світовій педагогічній практиці:

- на основі альтернативних підходів до оцінки педагогіч-

ного досвіду проаналізувати особливості становлення пріоритетних тенденцій системи позашкільної освіти у 1917-1921рр.:

- показати різнобічний вплив соціально-культурних, педагогічних процесів на генезис пріоритетних тенденцій позашкільної освіти в 20-і роки. виявивши залежність їх від умов державотворення, національної політики, розкривши діалектичну взаємозалежність інноваційності змісту позашкільної освіти і національно-освітнього процесу:

- аргументувати важливість прогресивної спадщини теорії і практики генезису пріоритетних тенденцій для побудови сучасної моделі неперервної освіти, визначення змісту і співвідношення її етапів, взаємообумовленості загальнолюдського, національного і особистісного факторів у структурі сучасних закладів освіти.

К о н ц е п ц і я д о с л і д ж е н н я. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих обумовлюється діалектичним взаємозв'язком педагогічного, соціокультурного та історичного факторів, загальнолюдськими і національними особливостями структуро-утворюючого принципу їх сформованості, засвідчується характером педагогічної традиції, основоположним показником якої була орієнтація освіти на втілення ідеї розвитку особистості протягом її життя. Фронтальне дослідження проблеми забезпечує виявлення характерних ознак, як домінантної лінії педагогічної спадщини і дає змістовну, культурологічну, прогностичну інформацію для наукового осмислення тенденцій і шляхів до вивчення сучасної концепції освіти.

М е т о д о л о г і ч н і основи дослідження. За основою визначення параметрів дослідження взято єдність загальнона-

укових і загальнофілософських принципів, положення, покладені в підгрунття теорії особистості, її відношень у структурі соціальних зв'язків.

Багатовимірність історико-педагогічного процесу, забезпечується через відображення діяльності різнорівневих, рівноправних, але і різноправних, у залежності від соціально-культурних умов, суб'єктів.

Вивчення проблеми здійснювалось на основі системно-концептуального підходу до аналізу взаємозв'язку і взаємодії окремих ознак визначеної проблеми, діалектичної єдності в ній загальнолюдського, національного і особистісного, традиційного та інноваційного. При цьому враховувались реальні соціально-педагогічні чинники, їх вплив на педагогічні явища, комплексне використання методик різних дисциплін, забезпечення об'єктивності розгляду, альтернативності оцінок.

Теоретичну основу дослідження склали здобутки історико-педагогічної, історичної науки, документи, архівні джерела. Основними джерелами дослідження є матеріали, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, Центральному державному архіві вищих органів державної влади і органів управління України, Київському, Дніпропетровському, Одеському, Полтавському, Харківському державних обласних архівах. Укомплектуванням цінного фактичного матеріалу служили для нас звіти закладів про свою діяльність, періодичні видання та неперіодична публіцистика, що їх можна скласифікувати за періодами соціально-політичної історії України і за характером їх належності до різних суспільних представництв.

Серед частини історико-культурної спадщини, літератури,

яка до недавнього часу зберігалася у спецфондах, слід вирізнити (в зв'язку з нашою проблемою) "Порадник діячам поза-шкільної освіти і дошкільного виховання", виданий у 1918 році департаментом першого в Україні органу управління освітою.

Джерела, на яких ґрунтується дослідження обраної проблеми, дозволили виявити причинново-наслідкові зв'язки у сфері освіти дорослих, сприяли встановленню просторово-часового поля дослідження, застерегли нас від упереджених підходів до трактування фактів і явищ, забезпечили обґрунтування можливих аналогій та паралелей по відношенню до сучасних освітніх процесів.

М е т о д и д о с л і д ж е н н я. У роботі використано загальнонаукові методи комплексного розгляду теоретичного матеріалу. Відповідно до характеру обраної проблеми провідним методом був історико-логічний аналіз і систематизація архівних документів, відбір, порівняння, класифікація і теоретичне узагальнення історико-педагогічних фактів, педагогічних ідей і висновків. Порівняльно-зіставний аналіз історико-педагогічних джерел здійснювався з урахуванням об'єктивності, відкритості, альтернативних оцінок і конструктивної критики.

Н а у қ о в а н о в и з н а дослідження у тому, що:

- визначено пріоритетні тенденції, які мають своїм наслідком поступальність розвитку освіти у різні історичні періоди, за неоднакових соціокультурних умов, незалежно від характеру суспільно-політичної діяльності і державотворення;
- теоретично обґрунтовано етапи становлення і розвитку досліджуваної педагогічної проблеми, визначено загальні й

специфічні особливості, які склали домінуючу лінію у діяльності представників педагогічної думки і освіти;

- вивчено проблему поліфункціональності змісту освіти дорослих як сукупності явищ педагогічної традиції та соціально-культурологічних впливів, характерних для конкретних етапів української історії;

- виявлено і проаналізовано особливості української педагогічної традиції, що складають основу структуро-утворюючого імперативу генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих;

- уперше вивчено й узагальнено особливості становлення, започаткованої в Україні (1917) системи позашкільної освіти;

- виявлено і проаналізовано причинново-наслідкові зв'язки у сфері збереження прогресивного потенціалу української педагогічної спадщини через генезис пріоритетних тенденцій позашкільної освіти (політосвіти, культосвіти) в 20-ті роки;

- дослідження репрезентує інструментарій підходів вивчення історико-педагогічної проблеми, її аналіз через призму діалектичної єдності становлення і розвитку педагогічного, соціокультурного, історичного аспектів, що забезпечує об'єктивність оцінки незалежно від прийнятої парадигми розгляду проблеми на період її існування, використання періодизації, порівняння і зіставлення складників педагогічної проблеми.

Т е о р е т и ч н а з н а ч у щ і с т ь дослідження полягає у його спрямуванні на визначення підходів і витоків актуальних напрямів теорії та історії педагогічної науки і освіти: виявлено показники демократичного, гуманістичного характеру освіти в Україні; в діахронному плані розкрито характер запровадження освіти дорослих як засобу втілення ідей розвитку особистості протягом її життя; досліджено особли-

вості української педагогічної традиції та характер її впливу на розвиток окремих освітніх проблем; вивчено поліфункціональність змісту освіти в історії педагогічної думки і практики; визначено пріоритетні тенденції у забезпеченні поступального характеру освіти незалежно від соціально-економічних умов; проаналізовано вплив структуро-утворюючого фактору на генезис пріоритетних тенденцій у процесі становлення першої в Україні системи позашкільної освіти; започатковано вивчення підходів до розгляду проблем історії освіти в межах концепції національно-освітнього відродження 20-х років; опрацьовано питання розвитку теорії освіти дорослих у педагогічній спадщині України, особливості діяльності окремих прогресивних представників освіти, науки і культури в умовах централізованого підпорядкування освіти (політосвіти).

Практична значущість роботи полягає у тому, що теоретичні узагальнення і висновки автора щодо генезису пріоритетних тенденцій окремого освітнього напрямку можуть бути використані у визначенні сучасних концептуальних положень освіти, зокрема: відтворення через освіту демократичних, гуманістичних ідеалів; співвідношення освіти з державотворенням, із суспільним, громадянським, духовним, національним, моральним, релігійним потенціалом; визначення характеру і можливостей ототожнення світогляду з наукою чи ідеологією у процесі освіти; співвідношення загальнолюдського і національного факторів, орієнтація сучасного освітнього закладу на соціально-культурне середовище; інтеграція наукового пошуку з світовою, вітчизняною культурною спадщиною; визначення характеру і завдань освіти в межах концепції її неперервності; виявлення співвідношення загальноосвітнього,

інноваційного, компенсаторного імперативів змісту освіти з її орієнтацією на особистість.

Матеріали дослідження можуть бути використані для запровадження нетрадиційних форм навчання дорослих, врегулювання питань діяльності формальних і неформальних закладів освіти, для визначення взаємодії загальнолюдських цінностей знань і прагматичних, які орієнтують на забезпечення добробуту в умовах ринку. Модель фронтального дослідження допоможе уникнути недоліків, які супроводжують поелементний аналіз складних у просторі і тривалих у часі проблем, оскільки пропонує цілісний підхід вивчення об'єкта. Матеріали дослідження можуть бути використані у вузівських курсах з історії педагогіки, історії педагогіки України, історії культури України, народознавства та спецкурсах, навчальних і методичних посібниках, окремих розділах підручників, у семінарах з історії педагогіки, з питань формування змісту освіти, розгляду етапів освіти. Низку визначених питань можна використати як тематику для курсових і дипломних робіт.

В і р о г і д н і с т ь і н а у к о в а о б г р у н т о в а н і с т ь результатів дослідження забезпечуються системним підходом автора до аналізу історико-педагогічних, політичних, соціально-економічних явищ, застосуванням методів, які відповідають меті дослідження і поставленим завданням, об'єктивним історико-логічним аналізом значного масиву і широкого спектру архівних матеріалів, нормативних і директивних актів, документів, історико-педагогічної, психолого-педагогічної літератури досліджуваного та наступних періодів.

О с о б и с т и й в н е с о к дисертанта полягає у роз-

робці підходів до комплексного, фронтального опрацювання історико-педагогічних проблем, визначенні особливостей, які ідентифікують розглядану проблему шляхом встановлення діалектичної єдності її складників - педагогічних, соціокультурних, історичних і забезпечують наукову аргументованість, доказовість зроблених нами висновків.

Опрацювання нових архівних матеріалів, використання джерел спецфондів, запровадження їх у науковий обіг, вивчення літератури діаспори, використання альтернативних оцінок авторів україніки, що працюють у зарубіжних установах дозволило уникнути інформаційної обмеженості, кон'юктурних впливів у розв'язанні досліджуваної проблеми, забезпечити вивчення тенденцій освіти незалежно від ідеологічної спрямованості державних установ та їх лідерів.

Через дослідження особливостей проблеми, що характеризують освітню канву українського менталітету, визначено і вивчено освітній фактор, як засіб поширення ідеї українства. Історія освіти розглядається у контексті культурно-національного питання.

Уперше використані неопубліковані, раніше заборонені до вжитку, праці В. Антоновича, Д. Дорошенка, С. Русової, С. Сірополка, та ін., документи періоду Центральної Ради.

Започатковано розгляд історії освіти як чуттєво-емоційного досвіду поколінь, об'єктом якого був ідеал людини, здатної освітньо й постійно вдосконалюватись.

Основи розуміння і сприйняття автором специфіки сучасного історико-педагогічного дослідження викладені в кількох працях, зокрема "Проблеми актуалізації курсу історії педагогіки". Запропоновані в дослідженні підходи до вивчення

історико-педагогічної проблеми реалізуються під керівництвом автора в кандидатських дисертаціях.

На захист виносяться такі положення:

- Інтегрована модель генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих у межах тривалого розвитку освіти і суспільних відносин є, певною мірою, цілісною сукупністю, системою, яка репрезентує особливості й ознаки освіти дорослих, як етапу реалізації ідеї освітнього вдосконалення особистості упродовж усього життя і є частиною історії освіти і педагогічної думки:

- характерні змістовні компоненти, що розкривають суть і співвідношення визначених пріоритетних педагогічних і соціокультурних тенденцій, зокрема: характер опрацювання представниками педагогічної думки теоретичних питань освіти дорослих, та практична реалізація їх у різні етапи; положення про перманентність в історії освіти дорослих пошуків співвідношень між змістом підтримуючого навчання (maintainance learning) і інноваційним навчанням (innovative learning), поєднання в освіті знань про оточуючий світ з ідеєю самоусвідомлення особистості, своєї громадянської і національної приналежності;

- основу генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих складають характер і зміст передачі духовних цінностей та знань, спрямованих на розвиток ціннісності особистості, її входження у соціокультурне життя, сприяння через освіту самоосвіті, самовдосконаленню;

- генезису пріоритетних тенденцій властива поступальність, незважаючи на деструктивність впливів урядових, державотворчих, суспільно-політичних структур, що досягались

тивними педагогічними традиціями, основотворчим параметром яких стала діалектична єдність демократичних, гуманістичних, загальноосвітніх і національноосвітніх показників:

- припущення, згідно з яким врахування особливостей та характеру генезису пріоритетних тенденцій окремого педагогічного явища сприятиме збереженню і примноженню прогресивних показників освіти, еволюційній перебудові її, об'єктивності у визначенні змісту, забезпеченню адекватності освіти реальній соціокультурній динаміці життя.

А п р о б а ц і я д о с л і д ж е н н я і в п р о -
в а д ж е н н я його результатів у практику. Основні результати і положення дослідження обговорені на міжнародних, республіканських, міжрегіональних, і внутрішньовузівських науково-практичних конференціях, присвячених різним напрямам і проблемам розвитку психолого-педагогічної науки, освіти. Обґрунтування і висновки дослідження були схвалені на конференціях, семінарах, присвячених опрацюванню суміжних із власне педагогічними проблемами (розвиток національної ідеї і українського державотворення, народознавство, генеза української духовності, історичне краєзнавство). Концептуальні положення, теоретичні узагальнення, що знайшли своє висвітлення у дисертації, впроваджено в авторські лекційні курси, програми семінарських занять, розділи навчальних та методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти України, Міністерством освіти Російської Федерації, Вченою радою Українського педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Результати дослідження найбільш повно, монографічно викладено в праці "Історія освіти дорослих в Україні. Нариси" (К. 1994); а також у публікаціях: "Сторінки історії української

педагогічної традиції". "Духовне відродження нації. З історії проблеми"; в посібниках і розділах посібників різного характеру: "Проблеми актуалізації курсу історії педагогіки" (К.1992), "Сборник педагогических заданий и задач по курсу педагогики школы" (К.1981), "Задания и педагогические ситуации" (М.1993). Результати дослідження висвітлювались на звітних наукових конференціях викладачів і засіданнях кафедри педагогіки Українського педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У в с т у п і обґрунтовано актуальність проблеми, визначено ступінь її опрацювання, об'єкт, предмет і мету дослідження, його завдання, методологічні основи, схарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, сформульовано положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Суспільно-просвітницькі орієнтири та ідеали в ХІХ ст. і пропедевтика проблеми"- визначено історико-педагогічні аспекти генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих. Розглядається етап пропедевтики освіти дорослих, детермінованість характеру і змісту її пріоритетних тенденцій соціально-економічними умовами, рівнем культури, співвідношенням української педагогічної традиції з вітчизняною і світовою думкою і багатотіковим досвідом освіти.

Розгляд проблеми проводиться з урахуванням того, що вітчизняна освіта має глибокі історико-педагогічні корені "перманентної освіти". Вони спираються на класичні засади світової традиції, ідеалом якої була особистість, здатна інтелек-

туально вдосконалюватись протягом життя.

У віковій традиції світової і української педагогічної думки неперервна освіта була невіддільною від розуміння людини, її духовного світу, місця знань. Концепцію неперервної освіти започатковано в теоріях Арістотеля, Сократа, Платона, Конфуція, Гесіода в "Поученні к детям" київського князя Володимира Мономаха та в ін.

Домінантна лінія у спадщині мислителів Київської Русі, а згодом і діячів Києво-Могилянської академії, Г.Сковороди, ґрунтується на постулаті, переконанні в тому, що освіта починається "от младых ногтей" і продовжується протягом усього життя. Ці та інші соціопедагогічні погляди зберегли свою основоположну сутність і в ХІХ ст.

Уявлення про неперервну освіту в Україні узгоджувались з ренесансною педагогічною думкою, з поглядами Я.Коменського ("Пампедія").

Відмінність у генезис пріоритетних тенденцій вносили соціокультурне життя ХІХ ст., ідеї визначних постатей епохи, засновників вітчизняної філософської, педагогічної, економічної думки, історичної та правничої науки, мовознавства, літературознавства - Т.Шевченка, М.Драгоманова, М.Костомарова, П.Юркевича, К.Ушинського, М.Маркевича, В.Антоновича, І.Вернадського, О.Русова, П.Чубинського, І.Срезневського, І.Сумцова, О.Потебні, П.Житецького, В.Кудрявцева-Платонова, В.Карпова, С.Гогоцького, М.Пирогова та ін.

Педагогічна ідея Т.Шевченка про "красу патріархальної злагоди і доброжитності", використання у народних читальнях його "Кобзаря" (1840) і альбому офортів "Мальовнича Україна" (1844) слугували інтелектуальним стимулом народу до само-

освіти.

XIX століття в історії освіти виявилось ключовим. Відкриття університетів, ліцеїв, гімназій, утворення наукових товариств, публічних бібліотек розширило освітні можливості і зацікавленість багатьох верств суспільства освітою.

Запровадження знань поєднувалось з демократичним, культурологічним, національним спрямуванням суспільної діяльності, потребою тодішньої плеяди інтелігенції переконати народ у незаперечних позитивах світових освітніх ідеалів, наукових знань.

Певний вплив на стан освіти дорослих в Україні мали Філантропічні заклади такого ж типу Англії, США. На початку XIX ст. організацію подібних закладів започаткували сподвижники освіти Чернігівщини.

Русифікаторська політика, якій протистояли автономістичні тенденції, спричинилась появи у 30-ті-40-ві роки гуртків, курсів у діяльності яких елементарні, додаткові знання поєднувались з національною ідеєю.

М.Маркевич, І.Срезневський та ін. орієнтувались у пошуках альтернативної моделі освіти на поєднання знань з духовними потребами, впливали на проблему своєю діяльністю у народних аудиторіях і своїми працями.

Праця В.Антоновича "Три національні типи народні" (досі не опублікована) є помітним надбанням українознавства, психолого-педагогічної науки. У ній розкриваються пізнавальні інтереси, своєрідність засвоєння знань українців. Написанню праці передувала освітня діяльність автора разом з "хлопомами", вивчення ним етнографічної індивідуальності своїх учнів. Обґрунтувати тенденції освіти намагалися Г.Андрузь-

кий, В. Білозерський, О. Пильчиков.

Поштовхом до створення закладів "народної, свідомої грамотності" стала криза освіти, яка віддзеркалила загально-суспільну кризу. В 1844 р. на кожних 713 жителів України припадав тільки один учень.

У 1858 р. в Полтаві (з її 30-ма тисячами населення) працювали на громадських засадах 5 недільних, 5 суботніх та щоденна школа, бібліотека, дівоча гімназія, народні читання, публічні звіти.

Особливості українського менталітету, соціально-економічні умови спричинили неоднорідність у характері спрямування освіти дорослих: у ній вбачали шлях до демократичної освіти, засіб розвитку особистості, важіль перебудови суспільства, забезпечення державницьких інтересів, ідеалів національно-освітньої політики.

Прогресивна інтелігенція і педагогічна громадськість доклали зусиль до збереження самої ідеї освіти дорослих, її демократичних, гуманістичних тенденцій.

Пошук демократичних форм освітньої діяльності зумовлювався потребами самоорганізації українського соціуму.

У дисертації показано позитивну діяльність українських громад у започаткуванні освіти дорослих, роль у цьому процесі М. Драгоманова та інших діячів.

Умовно за пріоритетні тенденції освіти дорослих, у процесі дослідження, брались ті, які відбивали демократизм шкіл і народних аудиторій, теоретичне осмислення, спрямування і структурування змісту, співвідношення освіти і національного, духовного, громадянського або ідеологічного показників.

Обрані нами аспекти освіти дорослих ідентифікуються з ак-

тивними, випереджувальними, підтримуючими, багатоцільовими - з погляду структури, та мети - формами елементарної, додаткової і компенсаторної освіти.

Реформи 60-70 років XIX ст. послужили соціально-економічним стимулом для запровадження освіти дорослих, визначення спрямованості її пріоритетних тенденцій. Земська система самоврядування сприяла демократизації освіти, реалізації національно-освітнього фактору.

Дослідження генезису пріоритетних тенденцій освіти репрезентує модель втілення педагогічної спроби структурування загальнонаукових знань навколо ідеї осмислення факту українства.

Першу недільну школу в Києві відкрито 11 жовтня 1859 р. Протягом 1859-1860 р. розпочали діяльність 65 недільних шкіл у містах і селах України. Досвід недільних шкіл поширювався у регіонах України і Росії.

Освіта дорослих давала можливість вчасно реагувати на духовні запити, запроваджувати вітчизняні і зарубіжні педагогічні новації. М.Пирогов, прогресивні представники української інтелігенції, будучи обізнаними з діяльністю народних університетів у Західній Європі вбачали в таких закладах перспективу неперервної освіти - від елементарної грамотності до самоосвіти, до народного університету.

В другій половині XIX ст. в Україні працювали різні типи недільних шкіл: приватні, при училищах, земські, церковно-приходські.

Шлях до втілення задумів освітян у практику був складним і неоднозначним. Уряд посилював централізацію впливу, домагався повного контролю над навчальною діяльністю, регламен-

тував зміст навчання народних аудиторій, читалень, недільних шкіл. У червні 1862 року закрито недільні школи, бібліотеки-читальні, заборонено народні читання та публічні лекції.

Заходи "освітнього вандалізму" не зупинили регіонального досвіду. Він розширювався і набував нових ознак. Хоча 70-ті-90-ті роки характеризувались переважно епізодичними проявами діяльності народних аудиторій, бібліотек, шкіл.

У 80-ті-90-ті рр. провідне місце в позашкільній освіті належало закладам дорослих Харкова. Харківська недільна чоловіча школа, завдяки досвіду поєднання загальнонаукових, педагогічних знань з основами моралі, стала наставником закладів в інших губерніях.

Провідну роль у пропедевтиці та започаткуванні проблеми відіграли школа Х.Алчевської, колегія П.Галагана, наукові товариства, народні аудиторії, комісії народних читань, земства (з 1864 р.), приватні особи.

Протягом XIX-XX ст. для характеристики проблеми освіти дорослих використовувались терміни "освіта дорослих", "позашкільна освіта" (з 90-х років XIX ст.), "політосвіта" (1920), "неперервна освіта" (з 60-х років XX ст.), "позаінституційна освіта", "неформальна освіта", "культосвіта" - в залежності від потреби у виділенні певної групи особливостей, характерних для закладів. У запропонованому дослідженні не запроваджується додаткова до тільки що поданої, термінологія. Виклад матеріалу ми реалізуємо за педагогічною традицією (до 1920 р.) і за усталеною на той час семантикою термінів (у 20-ті роки). Зберігається принцип взаємодії і взаємної адаптації термінів. Вони функціонують як увіразначувальні засоби характеристики предмета дослідження.

Сформований т е з а у р у с - система повного набору однозначних понять, термінів використовується у нашому дослідженні відповідно до хронологічного та логіко-структурного розгляду проблеми. Тзаурус може сприяти усталенню термінології, яка стосується неперервної освіти.

У XIX ст. освіта дорослих не сформувалась як система, однак ініціатори, самі заклади стали послідовниками загальнолюдських і національних надбань освіти.

За найнесприятливіших соціально-економічних умов в Україні витворювалась освіта, адекватна аналогам розвинених країн.

У д р у г о м у р о з д і л і - "Пріоритетні тенденції освіти дорослих - спроектування різноманіття громадсько-педагогічних пошуків та культурно-освітньої традиції (II пол. XIX - поч. XX ст.)" розглядається становлення теоретичних узагальнень з проблеми освіти дорослих, поліфункціональність змісту, спрямування концепції освіти на її неперервність, витлумачуються реалії основоположності національно-освітнього імперативу.

Констатується, що теорія освіти дорослих, як система наукових знань формувалась на основі вітчизняних здобутків перших народних аудиторій та недільних шкіл в Україні, завдяки участі В.Данилевського, О.Потебні, С.Русової, Т.Лубенця, С.Сірополка, Б.Грінченка та ін. Педагогічна думка черпала найпевніші узагальнення через праці наставників недільних шкіл - Т.Шевченка, М.Драгоманова, з робіт К.Ушинського та М.Пирогова, В.Рубакіна та ін., побудованих на використанні досвіду Малоросії.

Аспект теоретичного осмислення пріоритетності тенденцій розглядається у співвідношенні до досвіду європейських закладів, вітчизняної педагогічної науки, нових, на той час, педагогічних ідей, які впливали на ефективність освіти.

Теоретичні пошуки стали критерієм та інструментарієм чіткого визначення генезису тенденцій освіти дорослих: конкретизації характеру етапів - від елементарної грамотності до

народного університету, відповідності їх змісту загально-освітній школі.

Педагогами опрацьовувались питання взаємозв'язків навчальних дисциплін, самоосвіти, принципи створення навчальних програм і навчальних посібників.

Показано дієвість, теоретичну і практичну важливість праць О.Строніна, особливості школи Х.Алчевської як науково-практичного закладу.

Досвід, навчальна і науково-методична література ("Руководитель для воскресных школ и повторительных классов" М.Корфа, посібники, підручники, рекомендації Х.Алчевської, Т.Лубенця, С.Сірополка) поширювались за межами України.

"Дидактична і психологічна мета" освітян полягала в тому, щоб навчити дорослих застосовувати "абстрактні знання" у реальному житті.

Певна увага приділяється нами розкриттю внеску педагогічних і наукових товариств і відділень, з'їздів, педагогічних кафедр Харківського, Новоросійського, Київського університетів і таких діячів як М.Ланге, О.Флеров, А.Готтлоб-Готліб, О.Музиченко, М.Даденков, В.Волошин.

Педагогічні підрозділи організаційного і пошукового спрямування при земствах, бібліотеках, народних будинках, культосвітні комісії, педагогічні музеї, професори і педагоги-діячі освітніх товариств вдосконалювали "провінційну і народну літературу". Опрацьовувались науково-узагальнюючі рекомендації щодо наближення освіти до умов регіонів. Дебатувались принципи науковості, систематичності, послідовності знань, обговорювались концепції вищого етапу освіти дорослих. Наприклад, Т.Лубенець, відстоюючи неперевнність освіти, зауважу-

вав у праці "Педагогические беседы", що "механізм грамотності" це лише початок освіти. "Буквар", "ГраMATка", "Розрізна азбука" Лубенця, апелювали до "розуміння" малописьменного, тоді як посібники і підручники спрямовували на "поглиблене вивчення" арифметики і геометрії.

У дисертації розкривається роль С. Русової як пропагандиста, діяча, автора підручників і посібників та науково-теоретичних обґрунтувань. Акцентується увага на визначальності рекомендацій по вивченню досвіду зарубіжних народних університетів примінімо до особливостей соціуму і культури в Україні.

Початком систематизації наукових пошуків з проблеми освіти дорослих ми вважаємо 1915-1916 рр. коли вперше земствами проводилось обстеження позашкільної освіти, створювались організаційні умови підготовки навчально-методичної літератури. Розроблені за участю С. Сірополка та інших діячів програми Харківського земства передбачали вивчення пізнавальних можливостей, інтересів читачів, умов самоосвіти, стану народних читалень, лекційних аудиторій у регіоні¹.

У 1916-1917 рр. створюються бібліотеки - музеї народної освіти, асоціації наукових шкіл, членами яких також ставали ініціатори закладів дорослих.

Нами встановлено і досліджено поліфункціональність змісту освіти, як її пріоритетної тенденції і засобу поєднання загальноосвітніх, наукових знань з національною ідеєю, конкретизацією у межах концепції неперервності освіти.

Заклади не давали систематичних знань. Однак стимулювали "розширення інтелектуального горизонту" слухачів. У 1859 р. М. Костомаров писав, що народ потребує вивчення "твердої,

¹ Харківський обласний державний архів. - Далі ХОДА. - Ф. 304. - Оп 1. - Спр. 3013. - Арк. 18.

тверезої справи". Узагальнена формула передбачала знання з граматики, історії, географії, космографії, законодавства "на рівні потреб народу".

Над змістом працювали представники абсолютно протилежних громадських і політичних напрямків. Це позначалось на характері і тенденціях, закладених в основі діяльності. Конкретика, архівні джерела віддзеркалюють спрямованість пошуків на "надання людові свободи і науки"¹: елементарних знань, і наближених до рівня, одержуваних у народних університетах. З'ясовується етапність і причинність змін у змісті освіти, їх детермінованість соціальними і національно-культурними явищами.

Аналіз програм повторно-додаткових шкіл, класів, курсів, народних читань, земських комісій і приватних закладів переконує, що їх автори апелювали до потреб слухачів у компенсаторних, та інноваційних (у співвідношенні до часу) знаннях.²

Різноманітність змісту освіти засвідчується самими номінаціями лекцій: "Наука і філософія", "Філософське обґрунтування моралі", "Основи державного управління", "Історична наука", "Звільнення селян з кріпацтва", "Моральне самовиховання", "Радіоактивність", "Майбутні планети".³ На рівень і зміст впливали лектори - відомі вчені - В.Данилевський, М.Коновалов, О.Демченко, В.Перетц, Д.Багалій та ін.

¹ Русова С. Позашкільна освіта. Засоби її проведення. -К.: Т-во "Дзвін" б.р. - с. 46.

² Протоколи засідання совещания по внешкольному народному образованию Харьковского губернского земства. - X.-1908. - С.127, 140.

³ Центральний державний історичний архів України. - Далі ЦДІА України. - Ф.707. - Оп. 227. - Спр. 5. -Арк. 27; Дніпропетровський обласний державний архів. - Далі ДОДА. - Ф.11 - Оп. 1. - Спр. 1070. - Арк. 132.

В орієнтації змісту на потреби сільського населення та інтереси робітників певною мірою використовувався досвід закладів Данії, Фінляндії, Швеції, Англії і Франції.

Діячі освіти намагались наблизити бібліотеки-читальні до відповідних закладів німецьких університетів і педагогічних семінарій. Використовувались посібники ("Maschinen-elemente", "Zurkelzeichen"), моделі наочності, запозичені з досвіду берлінських шкіл.¹

Загальнонаукові, культурологічні аспекти змісту освіти прослідковуються через ознайомлення з каталогами для самоосвіти бібліотек і читальних залів, часописами, науково-популярні публікації яких були надійною навчальною базою аудиторій.

Педагогічні товариства, педагогічні музеї та сімейно-педагогічні гуртки опрацьовували програми з педагогічної грамотності, загальної психології, психології особистості.

Факти незаперечно доводять, що "духовноморальне просвітництво" не протистояло науковому. Популяризаторський і релігійний зміст лекцій поступався місцем науково-популярному.² Опрацьовувались програми, наближені до народних університетів. У 1908 році Харківське товариство грамотності підготувало "Народну енциклопедію наукових і прикладних знань", яку передбачалось використати як аналог розширеної програми народних університетів.

У дослідженні робиться акцент на народні, національні джерела, на залежності змісту освіти у XIX - на поч. XX

¹ Одеський обласний державний архів. Далі ООДА. - Ф. 333. - Оп. 1. - Спр. 349. - Арк. 36.

² ЦДІА України. - Ф. 707. - Оп. 225. - Спр. - 130. Арк. 32; ДОДА. - Ф. 11. - Оп. 1. - Спр. 1181. - Арк. 340, 345.

століття від культури, "національно-державного мислення, творення, діяння."

Розкривається вплив на освіту дорослих національно-освітньої ідеї Т.Шевченка, М.Драгоманова, громад. діячі яких "відчули органічну потребу" дати йому (українству) знання, сприяти самоусвідомленню національної належності. Її історичних коренів.

Перспективність закладів М.Пирогов вбачав вже в тому, що їх влаштовували "справжні малороси". "ревниві прихильники Куліша і Шевченка". Національний організм шкіл і аудиторій засновники оберігали від підпорядкування централізованим і місцевим властям.

Формуванню національно-освітнього показника сприяли праці К.Ушинського, його філософсько-психологічні погляди на рідну мову, конкретизацію українського освітнього питання. Цій же меті слугувала наукова, громадська і освітня діяльність М.Маркевича, О.Потебні, Д.Багалія, М.Сумцова, Д.Яворницького.

Наводяться факти поєднання загальнонаукових знань з українською ідеєю у діяльності Х.Алчевської. М.Корф рекомендував, щоб "нетубільна інтелігенція" вивчала мову, щоб дорослі учні знали край, етнос регіонів, а освітяни, через характер знань, апелювали до "філософського складу малороса"¹.

В лекціях, на змістовному науково-теоретичному рівні викладались фольклорні, економічні, правові проблеми, які стосувались українського населення, його історії. Зокрема, розкривались питання спорідненості мов слов'янської групи.

¹ Сірополко С. Життя і педагогічна діяльність барона М.Корфа. - Париж. - б.р. - С.16.

місце малороської мови, відмінності народної і літературної мови і т. д.¹

У програмах недільних шкіл і повторно-додаткових закладів, у шкільних бібліотеках, задовго до офіційних дозволів, значилися праці О.Потебні, П.Ягтецького, М.Аркаса, О.Єфіменко, М.Грушевського, твори белетристики, науково-популярна література української мови.

У 1908 р. С.Русова підготувала науково-тематичний проєкт українських навчально-популярних видань для самоосвіти "на національному ґрунті". З цією метою освітянами використовувались часописи: "Народ" (Львів), "Хлопська правда" (Коломия), "Рада" (Київ), "Степ" (Херсон); книги видавництва: "Український учитель", "Дзвін", "Рідний край", "Село", "Маяк".

У контексті викладу матеріалу характеризується внесок О.Кониського, Б.Грінченка, І.Стефаніка, І.Франка, Д.Українки, М.Коцюбинського, І.Нечуя-Левицького, Д.Дорошенка.

Збереження засад національного просвітництва відстоювали товариства "Просвіта", "Освіта", "Огніво", "Польський дім", "Товариство Талмуд-Тори" та ін.² Освітня діяльність "Просвіт" у дисертації розкривається, як продовження традицій, започаткованих у 1868р. товариствами Галичини.² Національно-освітня тенденція закладів була детермінована соціально-політичними умовами, пошуками обґрунтування мовних, історичних, етнографічних проблем. Заборонені в 1911р.

¹ ЦДІА України. - Ф. 707. - Оп. 225. - Спр. - 130. Арк. 32.

² За підрахунками дослідників, після 1907 року в Україні діяли близько 4238 культурно-дозвільних і 213 національно-освітнянських товариств.

² Дорошенко Д. "Просвіти" на великій Україні. Зі спогадів. - Львів. - б.р. - С. 9-11.

"Просвіти" продовжували освітню діяльність у Чернігові, Катеринославі, Києві, на Кубані під вивісками наукових товариств.

На початку ХХ ст. поряд з освітянами та інтелігенцією, які обмежували знання вивченням "імунітету народного життя", "багатства етнографічного змісту", сформувалась нова генерація. Набували пріоритетності знання про "факт української етнографічної статистики", наявність "національної території".

Просвітницькі тенденції (ІІ пол. ХІХ ст. - 1917 р.) не змінили стану освіти в Україні. Але забезпечили освіті дорослих накопичення досвіду інтегрування загальноосвітнього і національно-освітнього показників, випереджаючий розвиток у порівнянні з загальною освітою на дальших етапах суспільної історії.

У т р е т ь о м у р о з д і л і - "Становлення системи і закладів освіти дорослих у 1917-1921 роках", на основі вивчення документів періоду, архівних джерел, періодики різних політичних і громадських напрямів, публікацій, раніше вилучених із наукового обігу констатується, що незалежно від змін у державотворенні, політичних переорієнтацій, на успадкованій від попередніх етапів теоретичній, методичній базі, більш-менш стабільно, працювали заклади освіти дорослих.

Звернення Першого Українського уряду Центральної Ради "Народам України" (1917) проголосувало право народів на вільний національно-культурний і науково-освітній розвиток. На основі І Універсалу Центральної Ради - (червень, 1917) було створено Генеральний Секретаріат народної освіти, в складі якого діяв департамент позашкільної освіти. З'являються передумови створення в Україні системи позашкільної освіти.

Поступальність розвитку позашкільної освіти забезпечувалася як "знизу" - існуючими освітніми закладами, товариствами, так і "зверху" - завдяки підтримці Центральної Ради та установ освіти. У розбудові позашкільної освіти (1917-1921 рр.) брали участь представники української інтелігенції та педагогічної громадськості: С. Русова (очолювала департамент), О. Астряб, І. Крижанівський, М. Драй-Хмара, О. Левицький, Т. Лубенець, І. Огієнко, О. Полонський, С. Сірополко, Л. Чикаленко, В. Чехівський та ін.

У площині генезису пріоритетних тенденцій освіти проявлялись ідеї національно-демократичної, соціалістичної, прогресивної і консервативної педагогічної спрямованості. На освіту впливали "старі традиції і нові віяння", економічні і соціокультурні проблеми, зацікавленість різних соціальних і політичних сил.¹

Однак, у практиці освіти дорослих набувало проявів єдине, національно-демократичне спрямування.

Виходячи з того, що в Україні було 80% неписьменного населення, департамент позашкільної освіти планував відкриття освітніх закладів різних типів. Найвищою формою освіти дорослих вважався народний університет. Департаментом, товариствами були підготовлені рекомендації, поради, інструкції, допоміжна література з урахуванням потреб регіонів, конкретних установ, закладів (народних будинків, "Просвіта", шкіл, гуртків, бібліотек, музеїв).²

¹ Сірополко С. Перший генеральний секретар і міністр освіти України І. М. Стешенко. - Б. м. - Б. р. - С. 7-8.

² Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання Народного Міністерства освіти. Вип. I. - К. - 1918;

Яку користь дають товариства "Просвіта" та "Народний дім" і як їх закладати. - Полтава - 1918.

Генезис пріоритетних тенденцій визначеного періоду розглядається через зміст, характер, спрямування, методи просвітництва товариств, кооперативів, закладів тощо. Особливе місце займала діяльність "Просвіт".

Перші освітні товариства спіткали і невдачі, які впливали на зміст і організацію діяльності. Діячі українського національно-освітнього руху пізніше визнавали, що захоплення політиканством перешкоджало повноцінному запровадженню освіти, її демократичних основ.

Протягом 1917-1921 рр., за діяльності Центральної Ради, Директорії, Гетьманату, Радянського уряду в позашкільній освіті зберігалися тенденції запровадження знань на "демократичній основі", орієнтації "на повну безпартійність", захисту освіти від "псевдонаукових впливів". В Україні набуло грамоти 350 тис. населення. В окремих губерніях грамотність зросла на 8-8,6%¹.

Підставою розвитку проблеми слугували документи Радянської влади (1917), спрямовані на культурно-освітні розбудови. Радянським урядом освіта дорослих вважалась "наймасовішою формою", засобом загальноосвітнього, загальнокультурного розвитку.

Опрацювання змісту було колегіальним: за участю радянських управлінських структур і освітян. Поряд з офіційною програмою "Грамота громадянина" (1918) використовувались місцеві програми, каталоги, література, часописи 1917-1918рр., підручники Х. Алчевської, Б. Грінченка, Т. Лубенця, Я. Чепіги, курси правопису і граматики І. Огієнка, букварі О. Потебні,

¹ ХОДА. -Ф. 845. -Оп. 3. -Спр. 1591. -Арк. -307.

С. Русової. Рекомендувалось орієнтуватись на творчість народу ("народний епос" і "талановитих" фахівців).¹

У дисертації подаються відомості про зачаткування закладів елементарної грамотності нових типів, зокрема, хат-читалень, гуртків, курсів грамоти з різними "цільовими установками", діяльність народних університетів, які найбільше відповідали дореволюційним традиціям. Університети не були однорідними. Одні являли собою сукупність закладів різного типу, інші - підлаштовувались під вищі навчальні заклади, в аудиторіях окремих університетів читались лише лекції з різних проблем.²

Примусовість вказівок Наркомосу про мобілізацію на "реформу освіти", опозиційність до української програмно-навчальної літератури, надання пріоритетів формуванню політичної свідомості перед загальнонауковою - все це зачатковувало переорієнтацію тенденцій, втрату прогресивних ідеалів позашкільної освіти, успадкованого досвіду.

Водночас параметри розмежування загальноосвітнього і політичного, національно-освітні показники з практики офіційно не використовувались. "Дух громадськості і громадянства", наукового просвітництва в аудиторіях зберігала інтелігенція, педагоги, вчені - В. Артоболевський, М. Зеров, І. Врона, М. Холодний, П. Тутківський та ін.

У 1922 р. Кодексом законів про народну освіту закріплювався факт освіти дорослих. Хоча спрямування її було на політосвіту.

¹ ООДА. -Ф. р-150. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 123.

² Полтавський обласний державний архів. - Далі ПОДА. -Ф. р-3154 - Оп. 1. - Спр. 11. - Арк. 2; ХОДА. -Ф. р-150. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 131

Освіта дорослих централізовано почала переорієнтовуватись з особистісних на суспільні пріоритети, з освітніх тенденцій на політосвітні. У дослідженні доведена та особливість, що 1917-1921 рр. були все-таки позначені увагою українських урядів до освіти дорослих, громадянським єднанням на ґрунті запровадження знань.

У ч е т в е р т о м у р о з д і л і - "Особливості генезису пріоритетних тенденцій позашкільної освіти в соціокультурних умовах 20-х років ХХ ст." досліджувана проблема розкривається через соціокультурні і педагогічні умови запровадження грамотності, національно-освітнього питання та інші імперативи. Сказане, розглядається як аспекти культурно-освітнього відродження-культурної революції, у концепції неперервної освіти.

Проголошення першочерговості освіти рідною мовою, ліквідації неписьменності засвідчували увагу Радянського уряду як до проблем, так і до особистості. Хоча в подальшому філософія освіти переорієнтовувалась з гуманістичного на ідеологічний показник. Усталення на законодавчому і виконавчому рівні тези, що освітній потенціал виступає першоосновою фундації державності, її економічного розвитку, ідеологічної єдності, знецінювало водночас зміст духовних, освітніх потреб особистості.

В той же час, розвитку саме освіти дорослих сприяли заходи держави, політична підтримка центру, участь "української політичної та освітньої еліти" (О.Шумського, Г.Гринька, М.Скрипника), інтелігенція і педагоги, які дотримувались упадкованих традицій, пропагували їх.

Структура освіти дорослих у 20-ті роки визначалась такою

схемою: лікнеп, школа малописьменних, заходи сприяння самоосвіті, заклади підвищеного типу, недільні, вечірні, сільські, робітничі університети.

Діяльність товариств "Геть неписьменність", громадсько-політичних товариств аналізується як реалізація і урядових директив і успадкованого освітнього досвіду. Узагальнено особливості ліквідації неписьменності: організація шкіл лікнепу, опрацювання методик навчання, індивідуальний підхід до неписьменних і малописьменних, участь громадськості, преси, радянських і партійних органів, використання досвіду, поєднання елементарної грамотності з вищим рівнем культурологічних і загальноосвітніх знань, технічною, агрономічною, виробничою грамотністю.

Хоча освіта дорослих була підпорядкована головополітосвіті (з 1920), дослідження репрезентує наявність (1920-1928 рр.) регіональних ініціативних, альтернативних, демократичних моделей освіти. Поряд з виконанням закладами агітаційно-пропагандистських, ідеологічних завдань, якими вони "довантажувались" "зверху" освітянам вдавалось запроваджувати загальнонаукові і "загальнокорисні" знання. Водночас з використанням дореволюційної навчальної літератури, створювались авторські колективи для підготовки підручників за участю педагогів і вчених - О. Астряба, Л. Дєполовича, О. Музиченка, О. Леуценка. В дослідженні коментуються ініціативні програми лекційної, курсової діяльності, взаємоузгодження їх з світовими освітніми новаціями.

З 1924 р. організуються зразкові заклади, додаткові курси елементарних знань з міжнародної політики, медицини і гігієни, правознавства, народознавства, довідкові столи, бю-

ро. Самоосвіта реалізовувалась як педагогічне явище, яке мало свою завершеність і особливість педагогічної організації.

У 1926 році в Україні залишалось 33% неписьменних віком від 15 до 39 років (серед жінок - 50.1%). Грамотність українського населення відставала від інших національностей.

У зв'язку з проголошеною політичною структурою і урядом українізацією, 1922-1928 рр. були періодом "легальних можливостей" для взаємозабезпечення загальноосвітнього і національного ідеалів, що характеризується як пріоритетна тенденція освіти дорослих. При закладах вводилась посада інспектора з українізації, створювались гуртки українознавства і "самокурси з української мови та літератури", тощо. В лекціях використовувались праці І.Огієнка, А.Кримського, українська художня література авторів різних поколінь. Бібліографічні показники для самоосвіти рекомендували праці І.Огієнка, Г.Лубенця, словники Б.Грінченка, Г.Голоскевича.

Показана освітня діяльність "Просвіт", поширення ними наукових знань у концепції національно-освітньої ідеї.¹ Зберігаючи лояльне ставлення до влади, "Просвіти", інші товариства не стали провідниками центру в ідеологізації освіти.

Наведена конкретика стабілізації (1923-1927 рр.) співвідношення українських шкіл по відношенню до неписьменного і малописьменного населення. На кінець 20-х років викладання у робфаках проводилось українською мовою. Заклади дорослих виконували функції учасників наукового і просвітницького краєзнавчого руху, доки загальноосвітнє краєзнавство централізовано не було замінене економічним.

¹ ПОДА. -Ф.р-3154. -оп.1. - Спр.11. - Арк.104; Ф.р-3872. Оп.1. - Спр.128. - Арк.5-7.

Організація та діяльність вищих типів шкіл, народних університетів, підготовчих курсів та робітничих факультетів розглядаються у концепції неперервної освіти.

У 1924-1925рр. відповідно до офіційної програми, окреслених політизованих завдань, працювали лише Київська, Луганська, Кременчузька радпартшколи. Робфаки, більшість радпартшкіл, заклади підвищеного типу і будинках вчених, бюро інженерів і техніків, профспілках різних відомств самостійно опрацьовували проблеми змісту, урізноманітнення методів навчання, тощо.¹

При робітничих університетах до 1929р. були відділення: суспільствознавства, українознавства, фізики, хімії, біології, медицини, техніки, літератури, історії.

Вивчення проблеми дозволяє стверджувати, що пріоритетними в теорії та практиці позашкільної освіти залишались загальноосвітні, науково-практичні, а не ідеологічні інваріанти, що освіту дорослих як пласт української культури 20-х років не можна зводити до ідеологізації.

Радянська система освіти виявилась ефективною у ліквідації неписьменності, створенні системи освіти дорослих - від початкової ланки (шкіл лікнепу) до закладів вищого (типу-робфаків і т. д.).

Зміст і структура позашкільної освіти остаточно переорієнтовувались у 1927-1930 рр. під впливом ліквідації ознак республіканської системи освіти, поширення ідеології, централізованого прийняття документів, які коригували освіту, рекомендацій про уникнення "культурництва", заміну уроків грамоти політграмотою, тощо.

¹ ООДА. - Ф. р - 134. - Оп. 1. - Спр. 1564. - Арк. 8.

у 1927-1928 рр. за позашкільною освітою закріплюються політико-ідеологічні завдання. Пошуки освітянами узгоджень загальноосвітнього, національно-освітнього ідеалу з політичним, під пресингом управлінських структур, зрештою призвели до примирення із заміною закладів освіти дорослих на політ-освітні. Освітні тенденції поступилися "світоглядним державним орієнтаціям".

Проте демократичні, гуманістичні, національно-освітні риси, як феномени освіти, не були виведені директивно. Як засвідчує вивчення нашої проблеми, вони є продуктом історичного розвитку культури, освіти і педагогічної думки.

В питанні пріоритетності національно-гуманістичних і світових освітніх тенденцій українська педагогічна інтелігенція залишалась послідовною на різних етапах суспільної історії. Це забезпечило відповідне місце України в світовому педагогічному процесі.

Набуті в освіті дорослих тенденції віддзеркалились на процесі використання українського досвіду за межами етноукраїнських кордонів. Уже у 1932 році Український Народний Союз об'єднав у Парижі 75 культурно-освітніх центрів-"Просвіт".

У 60-і роки ХХ ст. зарубіжні країни визнали, що освітню політику необхідно міняти як за рахунок запровадження досягнень педагогічної науки та нових технологій, комп'ютерного навчання, так і за рахунок функціонування поруч з традиційною системою освіти, додаткової (системи освіти дорослих).

У з а к л ю ч е н н і викладаються основні підсумки проведеного дослідження, сформульовано висновки:

- історико-педагогічний, історичний, філософський, соціокультурний аналіз джерел, документальних і архівних матеріалів, преси засвідчує, що в Україні, у ХІХ ст. в органічному

взаємозв'язку з культурним розвитком, запроваджується, як окремих напрямків суспільного життя, освіта дорослих;

- дослідження тривалого історичного періоду розвитку цієї проблеми сприяло об'єктивному відтворенню цілісної картини генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих, виявленню закономірностей, які визначалися, значною мірою соціально-економічними суспільно-політичними або національно-просвітницькими чинниками;

- фронтальне вивчення педагогічної проблеми, зіставлення аспектів її генезису в різних суспільно-політичних умовах, використання альтернативності підходу до оцінки історико-педагогічних явищ, забезпечили аргументованість у визначенні пріоритетних тенденцій, вивчення поступального характеру досліджуваного педагогічного феномену протягом тривалого за часом процесу - суспільного і освітнього;

- викладені методологічні принципи обумовили репрезентативність сформульованих пріоритетних тенденцій освіти дорослих: демократизм, гуманізм, співвідношення змісту підтримуючого (maintenance learning) та інноваційного (innovative learning) навчання, уособлення освіти як засобу розвитку особистості впродовж життя;

- принцип історизму, покладений нами в основу дослідження, забезпечив визначення надбань, які стали теоретико-філософським та історико-педагогічним ґрунтом освіти дорослих, вплинули на формування національно-освітніх особливостей генезису пріоритетних тенденцій освіти з середини XIX до 20-х років XX ст.;

- генезис пріоритетних тенденцій визначався особливостями і діяльними показниками української педагогічної традиції, а також тим, що позашкільній освіті на різних етапах вдавалось розвиватися як позаурядовому напрямкові суспільного життя;

- організаційна діяльність по започаткуванню освіти дорослих в Україні в середині XIX століття це унікальне за своєю природою явище. оскільки прогресивними представниками українського суспільства розглядалось водночас як засіб і потреба самоорганізації українського соціуму;

- феноменальність досліджуваного історико-педагогічного явища полягає у поліфункціональності змісту освіти дорослих, у якому інтегрувались і через нього реалізовувались пріоритетні тенденції освіти;

- у середині XIX на початку XX століття освіта дорослих не сформувалась у систему, але сприяла нагромадженню досвіду, ініціативним пошукам змісту освіти, його національно-освітнього, народознавчого, регіонального показників, забезпечуючи тим випереджувальний розвиток позашкільних закладів у наступні-періоди суспільно-політичної історії України;

- проведений аналіз генезису пріоритетних тенденцій позашкільної освіти до 1917р. дає можливість стверджувати, що в Україні була створена науково-теоретична і практично-організаційна основа освіти, яка базувалась на кращих зразках національно-гуманістичних і світових освітніх ідеалів;

- об'єктивність підходів до вивчення обраної проблеми забезпечує переконливу доказовість того, що позашкільна освіта дорослих у 1917-1921рр. залишалась майже єдиним напрямком суспільного життя, який характеризувався конструктивною діяльністю Українських урядів по створенню певних освітніх структур, реалізації національно-освітнього питання у межах діяльності закладів освіти дорослих;

- матеріали, що висвітлюють характер освіти дорослих в Україні у 20-ті роки, засвідчують суперечливості розвитку цього процесу і суб'єктивність його оцінок: намагання уряду запроваджувати грамотність і форм вищої освіти дорослих че-

рез систему політосвіти суперечили об'єктивним потребам народу і практичним здобуткам української освітньої традиції;

- важливими факторами генезису пріоритетних тенденцій у 20-ті роки було запровадження державної програми ліквідації неписьменності і вищих форм навчання дорослих у концепції неперервності освіти, затримання централізованого впливу на стан освіти дорослих, реалізації національно-освітньої ідеї;

- суперечливості генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих, які виявились у зіткненні її гуманістично-демократичного характеру з ідеологічним пресингом, спонукали освітян до пристосування, до погодження з переорієнтацією позашкільної роботи в агітаційно-пропагандистську;

- аналіз стану освіти дорослих підтверджує, що на українському соціальному і освітньому ґрунті зберігались національно-освітні традиції, затримувались ідеологізація освіти, заміна її загальнолюдських принципів на класові;

- своєрідність набутого досвіду генезису пріоритетних тенденцій освіти дорослих полягає у його змістовному внеску в духовну і освітню скарбницю народу, в поширенні і акумулюванні досвіду за межами етноукраїнських кордонів, врахуванні при розробці сучасної концепції освіти, зокрема, форм освіти дорослих;

- розуміння освіти дорослих як взаємозв'язку різноманітних форм її організації, спрямованих на своєчасне забезпечення загальнокультурних, особистісних, професійних інтересів і потреб людини з метою її адаптації до динамічних умов життя, дає можливість визначити фундаментальні ознаки залежності розвитку суспільства від характеру неперервної освіти;

- дослідження обраної проблеми, висновки, які добуті ретроспективно, сприятимуть еволюції освіти через врахування національно-освітнього показника, зорієнтованого на демокра-

тизацію, гуманізацію і поліфункціональності змісту;

- апробовані українською педагогічною традицією у різних соціально-політичних умовах положення - як елементи загальної концепції освіти - можуть сприяти визначенню соціальної і педагогічної ролі неперервної освіти на різних етапах життя людини, визначенню підходів до форм освіти дорослих, співвідношення інноваційного, післяшкільного пізнавального матеріалу і змісту загальної освіти, віддиференціюванню і забезпеченню потреб кожного в загальнолюдських, культурологічних, політичних і прагматичних знаннях, педагогічній оснащеності закладів дорослих, у тому числі коригованих державними управлінськими структурами, співвідношенню діяльності закладів з традиційною освітою, з потребами особистості і держави, інтеграції школи з інфраструктурами освіти дорослих у концепції неперервної освіти;

- досвід, узагальнений через призму нашого дослідження, переконує, що зміст і характер освіти дорослих повинен враховувати сучасний стан соціуму, передумови його національно-культурного розвитку, надаючи перевагу пріоритетним тенденціям вітчизняної освіти перед копіюванням чужого, оскільки перший відбиває особливості в площині нашого менталітету.

Дослідження не розкриває, а тільки висвітлює потребу вивчення окремих аспектів проблеми, а також дотичних до неї питань. Конкретні завдання виконаної праці не передбачали досконалого вивчення педагогічної спадщини окремих постатей української інтелігенції і педагогічної думки, зокрема тих, чи імена повертаються сьогодні на скрижалі української історії культури та історії педагогіки, не зосереджувались на діяльності громадсько-просвітницьких товариств.

У площині нашого дослідження знаходяться завдання розгляду духовно-моральної культури, педагогічного значення укра-

Інської мови в спадщині представників різних генерацій української інтелігенції.

Зарубіжна україніка нами використана лише як засіб поглибленого вивчення окремих аспектів проблеми.

Серед перспективної тематики подальшого дослідження наукової проблеми, дотичних до неї історико-педагогічних проблем, також заслуговують на увагу: еволюція національно-освітнього питання у 20-ті роки; діалектика поступовості і новаторства, єдність загальнолюдського, національного, соціокультурного і освітнього в історії освіти і педагогічної думки.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИСВІТЛЕНО У ПРАЦЯХ АВТОРА:

Історія освіти дорослих в Україні. Нариси. - К. - 1994. - 236с.

Задания и педагогические ситуации. - М.: Просвещение. - 1993. - 271с. /в соавт./.

Сборник педагогических заданий и задач по курсу педагогики школы. - К. - 1981. - 161с. /в соавт./.

Проблеми актуалізації курсу історії педагогіки. - К. - 1992. - 70 с.

Коменський Я. А. Демократизація освіти і суспільства. - К. - 1992. - 39 с.

Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР у десятиї п'ятиріччі. - К. - 1981. - 334с. /кол. автор./.

Коменський Я. А. Переосмислення і втілення в освітньому ідеалі цінностей різних культур. - Переяслав-Хмельницький. - 1992. - 31 с. /у співавт./.

Выдающийся педагог В. А. Сухомлинский //Диафильм. - К. -: Укркинохроника. - 1982. - Две части /в соавт./.

Сторінки історії української педагогічної традиції //Педагогіка і психологія. Вісник академії педагогічних наук України. - К. - 1994. - N 4. - С.129-131.

Духовне відродження нації. З історії проблеми // Рідна

школа. - 1995. - № 2-3. - С. 16-20.

Духовне відродження нації. З історії проблеми. Продовження. //Рідна школа. - К. - 1995. - № 6. - С. 14-15.

Збереження національно-освітніх традицій в Україні (1917-1921 рр.)//Наукові записки історичного факультету Кам"янець-Подільського педагогічного інституту. - Кам"янець-Подільський. - 1995. - с. 129-142.

Перспективное отраслевое планирование научно-исследовательских работ. Методические рекомендации. - М. - 1988. - 44с.

Научно-исследовательская работа кафедр естественного цикла пединститутів республіки// Совещание работников высших учебных заведений УССР: Материалы. - К. - 1979. - С. 234-237.

Освітній фактор як засіб поширення ідеї українства і української державності /XIX - поч. XXст. / //Українська державність: Історія і сучасність: Матер. наук. конф. - К. - 1993. - С. 70-73.

Історія позашкільної освіти в Україні в контексті культурно-національного питання //Місце України у світовій історії та особливості вивчення даної проблеми у педагогічному вузі: Матер. наук. конф. - К. - 1992. - С. 74-77.

Розвиток освіти жінок в Українській РСР//Український історичний журнал. - К. - 1975. - № 11. - С. 9-15.

Жіночі ради України в боротьбі за ліквідацію неписьменності // Вісник Київського університету. - 1974. - № 16. - С. 6-10.

Из опыта ликвидации неграмотности среди женщин //Бюллетень Комиссии Украинской ССР по делам Юнеско. - К. - 1975. - № 1/9. - С. 5-7.

Громадсько-педагогічні ініціативи становлення позашкільної освіти в Україні. //Матер. звітн. наук.-практ. конф. викл. за 1991 р. - К.: КДПІ. - 1992. - С. 97-98.

Художньо-естетичний потенціал становлення освіти дорослих в Україні (Історико-педагогічний аспект)//Шляхи удосконалення худ.-естет. освіти учнів в умовах відродження національної культури: Тези наук. конф. - К.: КДПІ. - 1992. - С. 43-45.

Освітній процес і становлення національної самосвідомості //Наукові записки звітн. наук. конф. УДПУ імені М.П. Драгоманова за 1992 р. - К. - 1993. - С. 112-114.

До історії поширення ідей Я.А. Коменського на Україні // Я.А. Коменський і педагогічна сучасність: Матер. міжн. наук.

конф. - Одеса. - 1992. - С. 52-53.

Я. А. Коменський - предтеча сучасного підходу до концепції неперервної освіти // Педагогічна спадщина Я. А. Коменського і перспективи народної освіти: Матер. наук. конф. - Переяслав-Хмельницький. - 1992. - С. 158-159.

Курс "Історія педагогіки" в системі формування професіоналізму майбутнього вчителя // Формування професіоналізму майбутнього вчителя в умовах педагогічного вузу: Тези наук. конф. - Кривий Ріг. - 1992. - С. 18-182.

Використання пам'яток історії та культури при вивченні історії педагогіки в педагогічному інституті // Тези і доп. IV-ї респ. конф. з істор. краєзн. АН УРСР. - К. - Миколаїв, - 1989. - С. 408-410.

Н. К. Крупська про самоосвіту дорослих // Н. К. Крупська і сучасна школа: Тези наук. конф. - Луцьк. - 1989. - С. 81-83.

Визначальність проблем історії педагогіки і освіти на Україні в умовах перебудови // Розвиток школи і педагогічної науки на Україні: Тези наук. конф. - Ч. 2. - Ніжин. - 1989. - С. 12-14.

Діяльність і спадщина Г. С. Сковороди в концепції українського Просвітництва // Г. С. Сковорода - видатний український філософ і просвітитель: Матер. і доп. наук. конф. - Переяслав-Хмельницький. - 1994. - С. 93-95.

Г. С. Сковорода - провісник відродження української педагогічної традиції. // Григорій Сковорода - видатний український письменник, філософ, просвітитель. - Матеріали вуз. наук. - практик. конф. - К. - 1994. - С. 7-8.

Григорій Сковорода - видатний український письменник, філософ, просвітитель. - Матеріали вуз. наук. - практик. конф. - К. - 1994. - 64 с. (у ред. збірн.).

Інтегрування знань в умовах сучасного педвузу // Матер. Всеукраїнської наук. конф. з істор. краєзн. - К. - 1991. - С. 226-227.

Проблеми личности и окружающей среды в истории педагогической мысли // Экология: Проблемы образования и воспитания. Тез. науч. конф. - Переяслав-Хмельницький. - 1990. - С. 51-53.

Визначальні проблеми змісту професіоналізму майбутнього вчителя // Соціально-психологічні проблеми підготовки майбутнього вчителя // Матер. доп. наук. конф. - К.: КДПІ. - 1992. - С. 75-76.

Навчальні заклади як культурологічний контекст історико-педагогічної науки // Гімназії і ліцеї: минуле, сучасне і

майбутнє: Тези доп. наук. практ. конф. - Тернопіль. - 1993. - С. 50-52.

Трансмісія культури і професійна підготовка вчителя //Актуальні проблеми підготовки кадрів до творчої професійної діяльності: Тези наук.-практ. конф. - К. - 1993. - С. 33-35.

Изучение педагогического наследия В. А. Сухомлинского в курсе истории педагогики //В. А. Сухомлинский и современная школа: Тез. докл. научн. конф. - Кировоград. -1990. - С. 168-169.

Генезис неперервної освіти в Україні і творча спадщина В. О. Сухомлинського //Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського і розбудова національної освіти: Тези міжрегіональної наук.-практ. конф. - Кіровоград - 1993. - С. 192-194.

Краєзнавство в історії освітнього процесу // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. - Луцьк. - 1993. - С. 346-347.

Демократичні ідеали та українська ідея у концепції сучасного педагогічного університету//Формування національної самосвідомості студентів вузів і учнів загальноосвітніх шкіл. Матер. наук.-практ. конф. - К. - 1994. - С. 39-40.

Краєзнавча і національно-освітня діяльність в Україні в II пол. XIX-20-ті роки XX ст. //Історико-краєзнавча спадщина середнього Подніпров'я: Виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму: Матер. доп. наук. конф. - Черкаси. -1994. -С. 60-63.

Культурологічна концепція у змісті діяльності педагогічного вузу // Наука в Одеському державному педагогічному інституті.: Збірник праць, присвячений 75-річчю Одеського педагогічного інституту - Одеса. - 1994. - С. 30.

Освіта дорослих у контексті культурно-національного питання в Україні /XIX-поч. XX ст. / //Матер. звітн. наук.-практ. конф. - К. - 1994. - С. 80-81.

А Н Н О Т А Ц И Я

Вовк Л.П. "Генезис приоритетных тенденций образования взрослых в Украине (II пол. XIX - 20-е гг. XX в.)."

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01. - теория и история педагогики, Украинский государственный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 1995.

Защищается диссертация, в которой исследуется генезис приоритетных тенденций образования взрослых в Украине (II пол. XIX - 20-е гг. XX в.).

На основе изучения и анализа документов, архивных источников, научной литературы и периодики установлено: приоритетность тенденций; поэтапная детерминированность их характера и направленности социокультурными условиями, философией образования; особенности организационно-педагогического обеспечения реализации проблемы; зависимость образования от общечеловеческих и национальных структурообразующих принципов.

Ключові слова: пріоритетні тенденції освіти дорослих; національно-освітній показник; поліфункціональність змісту освіти; загальноосвітній, компенсаторний, інноваційний характер діяльності закладів; самоосвіта; громадсько-освітні ініціативи.

A N N O T A T I O N

Vovk L.P. "The genesis of the main tendencies towards further education in Ukraine (the 2nd part of XIX - the 20-s of XX c.)."

The thesis of competition for Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 - the theory and history of pedagogy, the Ukrainian State Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 1995.

The thesis being defended suggests a study of the main tendencies tendencies towards further education in Ukraine (the 2nd part of XIX - the 20-s of XX c.).

On the basis of the analysis of documents, archive sources, scientific literature and periodicals there have been established: the priority of tendencies; phased determination of their character and direction owing to social / cultural conditions, the philosophy of education; the peculiarities of organizational and pedagogical providing with realization of the problem; dependence of the education on general human and national structureforming principles.

Підписано до друку 19.04.1996р. Об'єм 2,с. Формат 60x84 I/16
Друк офсетний. Тир. 100пр. Зам. 100. Безкоштовно.

ДОД УДПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.